

JUSSI SAARINEN & JOONA TAIPALE

Donald Winnicott luovuudesta

Psykoanalyttikko Donald Winnicott ajattelee luovuutta koko elämää läpäisevänä olemisen tapana. Lastenlääkärikinäkin työskennelleen Winnicottin mukaan luovuuden perusta on vauvan kyvyssä luoda oma maailmansa. Aikuisen ihmisen luovuus on tämän kyvyn säilyttämistä, kehittämistä ja kultivoimista läpi elämän.

Tässä artikkelissa käsittelemme Donald Winnicottin näkemystä luovuudesta. Winnicott on brittiläisen psykoanalyysin klassikoita, jonka ajattelu on herättänyt yhä enemmän kiinnostusta myös filosofien parissa¹. Hänen tärkeimpiin saavutuksiinsa luetaan teoria lapsen ja varhaisen hoivaympäristön välisen suhteen kehityksestä. Tutkimme luovuuden varhaisimpia muotoja Winnicottin psykoanalyttisen kehitysteorian näkökulmasta, ja selvitämme niiden yhteyksiä myöhempien elämänvaiheiden luoviin kokemuksiin, prosesseihin ja toimintoihin, erityisesti suhteessa taiteelliseen luovuuteen.

Psykoanalyysin ydinkysymykset liittyvät koulukunnasta riippumatta kytkökseen psyykkisten realiteettien ja objektiivisen todellisuuden välillä. ”Objektiivinen” tai ”reaalinen” todellisuus viittaa tässä yhteydessä todellisuuteen niiltä osin kuin se on itsen lisäksi myös muiden ihmisten – niin keskustelukumppanin kuin ulkopuolisen tarkkailijankin – koettavissa. ”Psyykkisen todellisuuden” käsite tulee Sigmund Freudilta², joka painotti, että ihmisten muistikuvat ja havainnot voivat olla voimakkaasti subjektiivisten fantasioiden, toiveiden ja halujen kylästämiä, värittämiä tai jopa kauttaaltaan näiden määrittämiä. Riippumatta realistisuudestaan (toisin sanoen riippumatta siitä vastaavatko ne reaalista, objektiivista todellisuutta) esimerkiksi fantasiat ja pelot *vaikuttavat* (*wirken*) kokijansa ajatuksiin, suhtautumisiin ja toimintaan, ja tässä *vaikuttavuudessaan* (*Wirklichkeit*) ne ovat yhtä lailla todellisia (*Wirklich*)³.

Freud erottaa psyykkisen todellisuuden aineellisesta todellisuudesta, mistä syntyy auttamattoman dualistinen vaikutelma. Fenomenologisempi luenta painottaa psyykkisen todellisuuden *intentionaalisuutta*, jolla tarkoitetaan kokemussisältöjen suuntautuneisuutta tai kohdistuneisuutta. Tässä luennassa psyykkistä todellisuutta ei hahmoteta mielen *sisään* sijoittuvana, introspektion avulla tavoitettavana, ja siten ”ulkoiselle todellisuudelle” *vastakkaisena* alueena. Jos psyyke on esimerkiksi intentionaalisten fantasioiden, halujen, toiveiden ja pelkojen alue, niin ”psyykinen todellisuus” viittaa näiden luonnostamaan kokemukselliseen maailmaan. Tämä maailma ei paikannu kokijan sisälle, vaan yhtä lailla tämän ympärille. Kahden vastakkaisen alueen sijaan kyse on kahdesta kokemuksellisesta painotuksesta. Suhtaudumme

kokemustemme kohteisiin yhtäältä objektiivisuudessaan, siis sellaisina kuin muutkin ihmiset voivat ne havaita, ja toisaalta sellaisina kuin ne oman psyykkisen todellisuutemme valossa jäsentyvät.

Winnicott puhuu tässä yhteydessä *mukautuvuuden* ja *luovuuden* välisestä painotussuhteesta. Suhtautumisemme voi joko mukautua annettuihin olosuhteisiin, havaittuihin rakenteisiin ja vallitseviin tosiasioihin, tai toisaalta se voi aktiivisesti muovata näitä. Aktiivinen muovaaminen voi tapahtua joko konkreettisen toiminnan tasolla (esimerkiksi asioita siirtämällä, muokkamalla tai rakentamalla) tai asenteiden, mielikuvituksen ja jälkikäteen narratiivin tasolla. Luovuutta esiintyy vastavasti monissa muodoissa. Tietyt tilanteet, olosuhteet ja toimintaympäristöt tukevat ja suosivat luovuutta (esim. haaveilu, uneksinta, leikki, taiteellinen työskentely), kun taas toiset aktiviteetit (esim. tietynlainen mekaaninen työ) edellyttävät kokonaisvaltaisempaa mukautumista annetuille puitteille ja määrityksille.

Ihmiselämä on moninaista tasapainottelua luovuuden ja mukautumisen välillä: yhdessä ääripäässä on objektiivisten realiteettien alinomainen määrittäminen subjektiivisten tuntemusten ja assosiaatioiden kautta, kun taas toisessa päässä on kokonaisvaltainen mukautuvuus, eli subjektiivisen kokemuksen ja toiminnan alistaminen objektiivisille tosiasioille. Ensimmäisessä ääripäässä lähes kaikki näyttäytyy oman elämän kannalta merkityksellisenä, jälkimmäisessä taas merkityksettömänä. Winnicott painottaa, että kumpikin ääripää tuo mukanaan vakavia elämänlaadullisia haasteita. Hän kirjoittaa ihmisistä, jotka kuuluvat jompaankumpaan ääripäähän: ”Nämä kaksi ihmisryhmää tulevat psykoterapiaan, koska yhdessä tapauksessa he eivät tahdo elää loppuelämänsä irrallaan tosiasioista, ja toisessa tapauksessa koska he tuntevat vieraantuneensa uneksimisesta”⁴. Winnicottin jäsenitys herättää ajatuksia, koska tavanomaisesti vain edellinen, realiteettitestauksen tai todellisuudentajun häilyvyys tunnustetaan vakavaksi psyykkiseksi häiriötilaksi. Realiteettitestauksen korostuminen on yhtä lailla ongelmallista sekkin: ”Jotkut ihmiset ovat niin vankasti kiinni objektiivisesti havaittavassa todellisuudessa, että he ovat sairaita vastakkaisessa merkityksessä: erillään subjektiivisesta maailmasta ja luovasta tavasta suhtautua tosiasioihin”⁵.

Luovuus on Winnicottille kaikki elämänalueet läpäisevä ilmiö. Taiteen, leikin ja muiden yleisesti tun-

nistettujen luovan toiminnan muotojen ohella luovuus liittyy Winnicottin käsitteistössä tapaan, jolla havaitsemme ympäristöämme: tapaan, jolla asennoidumme asioihin, ja tapaan, jolla toimitamme arkisia askareitamme.⁶ Winnicottin käsite onkin ongelmallisen laaja, ja hän käsittelee aihepiiriä monista näkökulmista. Toisinaan luovuuden käsite määrittyy yleisemmin *luovien impulsien* kautta (riippumatta niiden mahdollisesta realisoitumisesta), jolloin luovuus ei tarkoita ”menestyksestä tai julkistettua luomista” vaan ”viittaa ulkoiseen todellisuuteen kohdistuvan kokonaisasenteen väritymiseen”.⁷ Näissä yhteyksissä Winnicott painottaa, että luovuuden tunne tekee elämästä elämisen arvoista.⁸ Toisinaan hän korostaa näiden impulsien realisoitumista, aktuaalista toimintaa, jolloin haaveilu, uneksinta ja hiljainen asennoituminen eivät sellaisinaan näyttäyty luovina prosesseina. Vaikka emme tässä yhteydessä ryhdy korjaamaan Winnicottin teorian käsitteellisiä epäselvyyksiä, mainitut moniselitteisyydet on syytä tuoda esiin.

Kokemusmaailman ”väritymistä” ei ole aina helppo tunnistaa. Psykoanalyttisen teorian mukaan psyykinen todellisuus jää sellaisenaan paljolti *tiedostumatta*. Halumme, toiveemme ja fantasiamme jäsentävät kokemuksiamme ja vaikuttavat maailmaa, muita ihmisiä ja omaa itseämme koskevissa havainnoissa ja arvostelmissa myös ilman, että tunnistamme tätä subjektiivisena tai psyykkisenä kontribuutiona. Vaikka viitteitä tällaisesta eriytymättömyydestä löytyy myös aikuiselämässä, voimakkaammin ja kattavimmin tämä näkyy pienillä vauvoilla, jotka eivät psykoanalyttikoiden mukaan aluksi kiinteästi erota toisistaan psyykkistä ja objektiivista todellisuutta.

On esimerkiksi ehdotettu, että vauvan kokemus siitä, että hoitaja on *omien toiveiden kannalta* kelvoton tai huono, on yhtä kuin kokemus siitä, että hoitaja on kelvoton tai huono.⁹ Psyykkisen todellisuuden panos kohdetta koskevaan kokemukseen ei vielä eriydy sellaisena, ja erottelu, joka on selvä tyynen aikuisen näkökulmasta, ei ole sitä nälkäisen vauvan näkökulmasta: ”Lapsen ensimmäiset suhteet kohdistuvat subjektiivisiin objekteihin, ja tästä on pitkä matka vakiintuneeseen kykyyn asettua suhteeseen sellaisten objektien kanssa, jotka havaitaan objektiivisesti ja joille myönnetään itsenäinen olemassaolo”¹⁰. Eri koulukuntien käsitteellisistä eroavaisuuksista ja kiistoista huolimatta psykoanalyysissa on laaja yhteisymmärrys siitä, että kyky erottaa psyykinen ja objektiivinen todellisuus toisistaan ei ole synnynnäinen taito, vaan kehityksellinen saavutus. Vastaavasti kyky erottaa, mikä on oman mielen luomusta ja mikä puolestaan objektiivista realiteettia, on kypsän aikuisen ominaisuus, ja edellyttää tietynlaisia kehityksellisiä rakenteita.¹¹

Lastenlääkäritaustaisen Winnicottin luovuutta koskeva analyysi nivoutuu hänen varhaislapsuutta koskevaan teoriaansa. Hän kirjoitti työnsä pääosin 50- ja 60-lukujen Britanniassa, ja hänen sanavalintansa heijastelevat ajan henkeä: sukupuolineutraalin ”hoitajan” sijaan Winnicott usein puhuu ”äidistä” ja ”ympäristöäidistä”, vaikka käsittääkin hoivan laaja-alaisemmin. Hän

painottaa, että lapsen ensisijainen hoivaaja voi olla myös isä tai joku muu, ja hän puhuu suotuisasti myös puloruokinnasta.¹² Silti Winnicottin ajatukset herättävät nykylukijassa ymmärrettävästi kysymyksiä ydinperhekeskeisyydestä, konservatiivisista sukupuoliasetelmista ja heteronormatiivisuudesta. Itse sanoudumme irti kaikista normatiivisista tulkinnoista. Uskomme, että Winnicottin teoria ei jää ratkaisevasti kiinni aikansa käsityksiin, vaan mahdollistaa monenlaisia lukutapoja. Winnicottilla on tässä suhteessa edelleen paljon annettavaa filosofialle ja psykologialle.

Lähestymme Winnicottin luovuuden käsitettä ensin varhaiskehityksen näkökulmasta. Analysoimme sitten, miten luovuuden varhaisimmat muodot suhteutuvat luovuuden erikoistuneempiin muotoihin. Keskitymme erityisesti taiteellisten luovien prosessien ja luovuuden varhaisimpien ilmentymien keskinäisiin suhteisiin.

Luovuuden varhaisimmat muodot

Winnicottin ajattelun valossa psyykkistä todellisuutta voidaan ajatella täyttymystään odottavien luovien impulsien alueena. Freudia painokkaammin Winnicott korostaa pienen lapsen riippuvaisuutta hoitajistaan. Lapsi hengittää, nielee ja ulostaa ilman ulkoista avustusta, mutta kaikki muu on yleensä hoivaympäristön vastuulla. Ulkomaailma, ensi alkuun hoivaympäristö, voi vastata lapsen luoviin impulsseihin tai olla vastaamatta niihin. Winnicottin mukaan luovuuden varhaisimmat muodot jäävät paljolti riippuvaisiksi siitä, miten hoivaympäristö peilaa, kannattelee ja realisoii lapsen luovia impulsseja.

Kun hoiva etenee niin sanotusti lapsentahtisesti, lapsi kokee, että hoivaympäristö vastaa hänen haluihinsa, tarpeisiinsa ja toiveisiinsa. Riittävän hyvän hoivan myötä kehittyvälle lapselle vakiintuu käsitys, että hoivaympäristö – ja laajemmin ympäristö – on vastavuoroinen ja luotettava. Se on hänen tunteitaan peilaava, hänen muovaukselleen antautuva, hänen tarpeisiinsa ja haluihinsa sopeutuva, mahdollisuuksia, mielekkyyttä ja elinpiiriä laajentava, sekä itseä kannatteleva, eheyttävä ja ”hyvä”. Siispä hoivaympäristön reagointi, sensitiivisyys sekä itseyden ja omien tavoitteiden tukeminen motivoi lasta tuntemaan itsensä todellisena, kurottumaan kohti asioita, vaikuttamaan niihin ja olemaan aktiivinen suhteessa ympäristöönsä.

Pienen lapsen kokemus siitä, että elinympäristö on hänen omien halujensa, tarpeidensa ja fantasioitensa toteutumiskenttä, on toki ulkopuolisen tarkastelijan näkökulmasta illuusio. Sikäli kuin psyykinen ja objektiivinen todellisuus ovat vielä eriytymättömiä toisistaan, lapsi ei kuitenkaan itse jäsennä hoivaympäristöä luovaa kokemustaan illusiona. Kuten sanottu, psyykinen todellisuus ja objektiivinen todellisuus eivät vielä erotu toisistaan, eikä lapsi hahmota kokemuksiaan subjektiivisina fantasioina, joita tietty ulkoinen taho realisoii. Kolmannen persoonan näkökulmasta hoitaja on toki toinen ihminen, joka omasta tahdostaan mukautuu lapsen toiveisiin: lapsen näkökulmasta hoitaja sen sijaan sisältyy

lapsen omaan vaikutuspiiriin jotakuinkin samaan tapaan kuin aikuisen keho sisältyy hänen omaan vaikutuspiiriinsä¹³. Kun lapsi kokee toistuvasti, että hoivaympäristö toimii hänen halujensa mukaisesti, ei lapsella ole aihetta ounastella, että jälkimmäisellä on myös hänestä riippumaton olemassaolonsa.

Kaikki ei toki mene niin kuin lapsi haluaisi – ja hyvä niin. Hoivaympäristö on Winnicottin mukaan parhaimmillaan *riittävän hyvä* – ”täydellisyys on koneiden asia”¹⁴. Hiljalleen pettymykset murentavat lapsen kokemusta siitä, että ympäröivä todellisuus on hänen halujensa mukainen. Winnicott painottaa, että pettymykset kuuluvat väistämättä elämään, ja niillä on myös tärkeä kehityksellinen funktio: ne paljastavat vähä vähältä yllä mainittua illuusiota *illuusiona*. Toisaalta pettymykset eivät saisi ylittää lapsen sietokykyä: ne eivät saisi olla liian jyrkkiä ja kokonaisvaltaisia. Tarvitaan tasapainottelua, koska kehityksellisenä haasteena on illuusion samanaikainen purkaminen ja säilyttäminen. Winnicott painottaa, että jos illuusion purkaminen tapahtuu sopivalla tahdilla, niin lapsi kykenee ”hyväksymään ulkoisen todellisuuden luopumatta liikaa henkilökohtaisista [luovista] impulsseista”¹⁵. Näin lapsi Winnicottin mukaan säilyttää luovan funktionsa ja välttää subjektiviteetin alistamisen objektiivisille tosiasioille ja ulkoisille määrittelleille. Jos illuusio puretaan liian nopeasti tai jyrkästi, kokemus on traumaattinen. Tällöin vaarana on joko defensiivinen vetäytyminen psyykkiseen todellisuuteen tai oman psyykkisen todellisuuden köyhtyminen.

Winnicottin mukaan kehittyvä lapsi voi siis hiljalleen hyväksyä objektiiviset tosiasiat vain sikäli kuin hänen affektiivisia kokemuksiaan alituisesti tuetaan ja kannatellaan ulkoapäin. Suotuisa hoivaympäristö mahdollistaa sen, että lapsi voi pysytellä tai viipyä psyykkisen todellisuuden ja objektiivisen maailman välisellä alueella niin, että valintaa näiden välillä ei vielä tehdä. Winnicott argumentoi, että myöhemmissä elämänvaiheissa ilmeneviä luovuuden muotoja valetaan näin jo varhaislapsuudessa: ”luovuus on jonkin sellaisen säilyttämistä läpi elämän, mikä alun perin kuuluu vauvan kokemukseen: kykyä luoda maailma”¹⁶.

Ulkomaailman realiteettien alkaessa hahmottua (esim. ”hoitaja ei ole olemassa vain minua varten”), lapsen kehitysprosessia ryhtyvät tukemaan konkreettiset objektit ja toiminnot, jotka muodostuvat lapselle tärkeiksi ja turvallisuuden tunnetta edistäviksi, mutta ovat hoitajia vankemmin lapsen kontrollin piirissä. Winnicott puhuu tässä kohtaa psyykkisen todellisuuden ja objektiivisen todellisuuden välille sijoittuvista ”transitionaaliobjekteista” (*transitional objects*). Vauvan ensimmäiset transitionaaliobjektit ovat leikin ja symbolinmuodostuksen varhaisimpia muotoja: tavanomaisesti ne otetaan käyttöön hoivatilanteen muutosten yhteydessä, ja niiden tehtävä on edesauttaa yllä mainitun illuusion ylläpitämistä silloin kun hoivaaja ei ole saatavilla.

Hoitajan ajoittaisen poissaolon tai tyydytyksen viivästymisen motivoimana vauva liittyy hoitajan tarjoaman hoivafunktion johonkin objektiin tai toimintaan. Näin

tämä erityinen kohde yhtä aikaa sekä on että ei ole hoivaaja. Kyseessä saattaa olla esimerkiksi tutin imeskely nukkumaan siirryttäessä, tietyn pehmolelun pitäminen sylissä, jutustelu tai hyräily itsekseen. Yhteistä näille objekteille ja tavoille on, että niiden avulla lapsi ikään kuin pitää itselleen seuraa. Kyseessä on Winnicottin mukaan *leikin* ensimmäinen muoto: lapsi suuntautuu maailmaan, jonka hän yhtäältä *luo* (esimerkiksi: nallekarhulla *on nälkä*), mutta kyseinen maailma on samalla konkreettisesti havaittu (nallekarhu *on todella tässä*), eikä vain kuvitteellinen tai hallusinoitu.

Winnicottin mukaan olennaista on, että luotu todellisuus on konkreettinen ja siten myös potentiaalisesti objektiivinen – muutkin voivat havaita nallekarhun, joskaan eivät lapsen sille projisoimia tuntemuksia. Lapsi luo objektiivisen todellisuuden keskelle eräänlaisen ”potentiaalisen tilan”, eli kokemuksellisen alueen, joka ei jäsenny ”vain subjektiivisena” muttei myöskään ”objektiivisena”. Tällä alueella lapsi voi vapaasti toteuttaa luovia impulssejaan, ja löytää paikan psyykkiselle levähtämiselle ja rentoutumiselle. Näin ollen kokemus luovuudesta, jonka hoivaympäristö aluksi mahdollistaa lapselle, alkaa hiljalleen laajentua suhteessa muuhunkin ympäristöön.

Sikäli kuin ”psyykinen todellisuus” voidaan määrittää luovien impulssien alueena, voidaan luovuutta ajatella näiden impulssien (so. psyykkisen todellisuuden) realisoitumisenä. Kokiessaan luovien impulssiensa realisoituvan riittävän toistuvasti, lapsi hahmottaa todellisuuden sellaisena, joka on (myös) häntä varten. Lapsi suhtautuu ympäristöönsä ja sen kohteisiin sillä oletuksella, että hänen spontaaneilla tunteillaan, affekteillaan, haluillaan ja tarpeillaan on väliä, *vaikutusta*. Responsiivisen hoivaympäristön ansiosta lapsen psyykkiset impulssit hahmottuvat hänelle todellisina, vaikuttavina – niillä ei ole vaikutusta vain lapsen mielessä, vaan myös ulkoisessa maailmassa. Näin lapsi pystyy pikku hiljaa muodostamaan suhdetta jaettuun todellisuuteen menettämättä kosketusta psyykkiseen todellisuuteensa.¹⁷

Kaiken kaikkiaan Winnicott on kirjoituksissaan kiinnostuneempi luovan maailmasuhteen kokonaisvaltaisesta kehitymisestä ja toteutumisesta kuin yksittäisistä luovan toiminnan muodoista. Varhaiskehityksessä valettu ja vakiinnutettu luovuuden ulottuvuus kuitenkin näkyy myöhemmin eri elämänalueilla. Kaikki pitkälle kehittynyt luova toiminta edellyttää jo varhain muodostunutta kykyä havainnoida ja muokata objektiivista todellisuutta oman psyykkisen todellisuuden mukaisesti. Ei kuitenkaan ole kaikilta osin selvää, millä tavoin varhain esiintyvä luovuus ja sen mahdollistavat vuorovaikutusmekanismit suhteutuvat aikuisiän luoviin prosesseihin. Pohdimmekin seuraavaksi näiden välisiä suhteita erityisesti taiteen tekemisen valossa.

Varhainen luovuus ja myöhempi (taiteellinen) luovuus

Lähestymme kysymystä luovuuden varhaisempien ja myöhempien muotojen välisistä suhteista erottelemalla

kolme mahdollista kantaa. Peilaamme näitä kantoja Winnicottin ajatteluun, ja ennen kaikkea kehitämme niiden pohjalta omaa näkemystämme taiteellisen luovuuden varhaisista juurista.

Ensimmäisen kannan mukaan varhainen luovuus toimisi välttämättömänä alusrakenteena myöhemmälle luovuudelle siten, ettei näiden kahden välillä ole mitään muuta merkittävää yhteyttä. Toisin sanoen varhaisessa vuorovaikutuksessa saavutettu luova kapasiteetti ainoastaan *mahdollistaa* kehittyneemmät luovuuden muodot, taiteen tekemisen mukaan lukien.

Toisen kannan mukaan varhaisen luovuuden ja taiteellisen luomisen välillä olisi *yhteneviä piirteitä* muun muassa rakenteen, funktion, ja/tai kokemuksen osalta. Molemmissa voi esimerkiksi olla kyse vuorovaikutuksesta, jossa luotu objekti antaa muodon subjektin psyykkiselle todellisuudelle ja jäsentää sitä uudella, tyydyttävällä tavalla. Tästä yhtäläisyydestä ei kuitenkaan seuraa, että varhaiskehitys millään merkittävällä tavalla *vaikuttaisi* nykyhetken taiteelliseen luovuuteen, sillä samankaltaisuus voi yhtä hyvin olla satunnaista. Siitä ei myöskään seuraa, että varhainen luovuus toimisi välttämättömänä edellytyksenä myöhemmälle luovalle toiminnalle (kuten kannassa 1).

Kolmannen kannan mukaan myöhemmän ja varhaisemman luovuuden välillä olisi tunnistettavissa aito vaikutussuhde, mutta tämä suhde ymmärrettäisiin luonteeltaan *lineaariseksi* ja/tai *reduktiiviseksi*. Tässä katsannossa varhainen vuorovaikutus ja siinä esiintyvät luovuuden muodot vaikuttavat suoraviivaisesti nykyhetken taiteelliseen luovuuteen. Käänteisesti ajateltuna taiteellisessa työskentelyssä palataan aikaisempiin tyydytyksen keinoihin ja vuorovaikutuksen muotoihin, jolloin se toteutuu pääsääntöisesti regressiivisenä toistona ja toistamisena.

Omaksumme esitetyn jaottelun viitoittamana seuraavan peruspremissin: ilman riittävän hyvää hoivaa ja siihen sisältyvää luovuuden säännöllistä aktualisoitumista yksilö ei voi vakiinnuttaa itsenäistä kapasiteettia asennoitua ja toimia luovasti suhteessa objektiiviseen todellisuuteen, eikä myöskään saavuttaa vakaata luottamusta kyseisen kapasiteetin jatkuvuuteen ja vaikuttavuuteen. Varhainen luovuus toimii siis välttämättömänä alusrakenteena myöhemmälle luovuudelle – sen prototyyppisenä kantamuotona. Muilta osin sanoudumme irti edellä esitellyistä kannoista. Emme siis pidä uskottavana ajatusta, että varhaisen luovuuden ja taiteellisesti luovien objektisuhteiden välillä olisi kyse pelkästään mahdollistamissuhteesta (kanta 1) tai erilaisista satunnaisista analogisista yhtymäkohdista (kanta 2). Emme myöskään näe, että taiteellinen työskentely olisi perustavanlaatuisesti toistamispakon sanelemaa regressiivistä toimintaa tai että varhaisempien kehitysvaiheiden vaikutus siihen olisi kausaalisesti suoraviivaista (kanta 3).

Sen sijaan käsitämme kyseisen vaikutussuhteen epälineaarisenä ja monijuonteisena prosessina, jossa varhaisemmat vuorovaikutuskokemukset sedimentoituvat ajan kuluessa mielen rakenteisiin, ja (tiedostamatto-

masti) ohjaavat ja värittävät nykyisiä, taiteellisesti luovia objektisuhteita. Sedimentoitumisella tarkoitamme sitä, että kokemuksillamme on ajallisesti kerrostuva perusta tai perusrakenne. Kun kokemuksemme siirtyvät menneisyyteen, ne eivät vain katoa jälkiä jättämättä. Päinvastoin, ne jäävät vaikuttamaan tuleviin kokemuksiimme erinäisten affektiivisten taipumusten, ennakkokäsitysten ja uskomusten muodossa. Näin ollen kaikki nykyiset ja tulevat kokemuksemme kantavat mukanaan jotain aiemmin kokemastamme ja ikään kuin viittaavat tai nojaavat siihen. Vastaavasti nämä aiemmat kokemukset viittaavat niitä edeltäviin kokemuksiin – ja niin edelleen.

Nostamme seuraavaksi esiin joitakin merkittäviä kytköksiä, jotka yhdessä puoltavat näkemystämme taiteellisen luovuuden kehityksellisistä juurista. Tulkitamme saa tukea Winnicottin ajattelusta – siitähän huolimatta, että hän itse kommentoi taiteellista luovuutta melko niukasti ja pintapuolisesti. Yleisemmällä tasolla Winnicott tekee selvän pesäeron perinteiseen, viettitoimintaa ja psyyken sisäisiä konflikteja korostavaan psyykoanalyttiseen luovuusteoretisointiin, sillä se ei hänen mielestään tunnista hoivaympäristön ratkaisevaa merkitystä luovuuden kehittämisessä¹⁸. Mikä tärkeintä, hän korostaa luovuuden *uudelleen organisoivaa ja elävöittävää potentiaalia* sen defensiivisten funktioiden sijaan. Kuten Winnicott asian kiteyttää, ”yksilö voi löytää itsensä vain ollessaan luova”¹⁹. Itsen löytämisellä Winnicott tarkoittaa tässä yhteydessä kokemusta mielekkästä ja vitaalisesta olemassaolosta, sekä sitä että yksilö voi tältä pohjalta suhtautua ja vaikuttaa objekteihin joustavasti omasta psyykkisestä todellisuudestaan käsin, eli ”omana itsenään”. Kun psyykinen todellisuus saa aikaan ympäristöllisiä vaikutuksia, se tulee uudella tavalla todelliseksi, mikä puolestaan vahvistaa kokemusta itsen olemassaolosta.²⁰ Itsen löytäminen ei siis ole introspektiivinen prosessi, jossa lopulta paljastuisi jonkinlainen mielensisäinen entiteetti, vaan pikemminkin tietynlaisen maailmasuhteen saavuttaminen ja vahvistaminen.

Taiteen tekeminen on tästä näkökulmasta erityinen keino ”löytää” itsensä, tai ainakin ”etsiä” sitä, ja näin ollen myös keino tukea olemassaolon tuntua. Tämä ei kuitenkaan ole mutkaton tai tulemaltaan itsestään selvä prosessi, kuten Winnicott antaa seuraavassa, hieman hämmentävässäkin pohdinnassaan ymmärtää:

”Etsiessään itseään yksilö on voinut tuottaa jotain taiteellisesti arvokasta, mutta menestynyt taiteilija voi olla yleisesti tunnustettu ja silti epäonnistunut itsensä etsinnässä. Itseä ei voi oikeastaan löytää mielen tai ruumiin tuotoksista, olivatpa nämä rakennelmat kuinka arvokkaita kauneutensa, taitovaatimustensa ja vaikuttavuutensa osalta. Jos taiteilija (välineistä ja keinoista riippumatta) etsii itseään, voidaan hänen todeta suurella todennäköisyydellä jo epäonnistuneen tavalla tai toisella yleisen luovan elämän piirissä. Valmis luomus ei koskaan paranna perustavanlaatuista puutteellista kokemusta itsestä.”²¹

Tähän kommenttiin sisältyy kaksi toisiinsa limittyvää väittämää. Yhtäältä Winnicott esittää, että taiteellinen työ ei voi yksistään paikata hyvin vajavaista tai hajanaista kokemusta itsestä. Hän tekee kyseisen havainnon nimenomaan kliinisessä psykoterapeuttisessa kontekstissa – se ei siis välttämättä koske taiteilijuutta sinänsä. Toisaalta Winnicott otaksuu, että juuri luotettavan peilaamisen varhainen puute ja siitä juontuva peruskokemus oman olemassaolon puutteellisuudesta voivat motivoida etsimään omasta taiteellisesta tekemisestä ja taiteellisista tuotoksista täydempää ja eheämpää itseyskokemusta. Varhaisen hoivan puutteet voivat toisin sanoen johtaa (tiedostamattomaan) pyrkimykseen luoda – taiteen moninlaisin keinoin – aiempaa tyydyttävämpiä peilautumiskokemuksia omalle psyykkiselle todellisuudelle. Winnicott käyttää Vincent van Goghia esimerkkinä, kuinka joillekin taiteilijoille taiteen tekeminen saattaa olla ainoa keino kokea oma olemassaolo riittävän ”todentuntuisella” tavalla²². Samaan aiheeseen liittyen hän pohtii taidemaalari Francis Baconin töissä usein esiintyviä vääristyneitä kasvoja. Winnicott tulkitsee, että Baconille näkemisen ja peilaamisen kysymys oli erityisen tärkeä, ja että Bacon nimenomaan pyrki kiivaasti tulemaan nähdynköidensä kautta.²³

Winnicottin pohdinnat viittaavat melko selkeään vaikutussuhteeseen varhaisemman, luovuutta kannattelevan hoivaympäristön ja taiteellisen luovuuden välillä. Tässä tapauksessa luovia impulsseja vajavaisesti peilannut ympäristö motivoi myöhempää taiteen tekemistä²⁴. Näistä huomioista huolimatta olisi vastoin Winnicottin kokonaisvaltaista luovuuskäsitystä olettaa, että tarve luoda taidetta juontuisi kategorisesti varhaisen hoivan puutteista. Maltillisempi tulkinta on, että tämä pätee ja korostuu joidenkin yksilöiden kohdalla. Vastaavasti taiteellinen luovuus voi aidosti ja merkittävästi edistää itsen löytämistä ja vahvistamista.

Analysoimalla rinnakkain varhaisia vuorovaikutussuhteita ja taiteen tekemistä, voimme edelleen tämentää niiden välisiä kytköksiä²⁵. *Rakenteellisesti* tarkasteltuna molemmissa prosesseissa subjekti asettuu vuorovaikutukseen sellaisen välikappaleen (taideteos, hoivaaja) kanssa, joka sallii itsensä vaikuttamisen ja itsensä muokkaamisen. *Psykologisella* tasolla ja erityisesti (tiedostamattomien) motiivien tasolla kyseisen välikappaleen toivotaan kannattelevan kokemusta luotettavasti: sen odotetaan myös ”reagoivan” palauttamalla muuntuneessa muodossa takaisin jotain siitä, mitä sille on annettu. Havaittavissa on myös funktionaalinen yhtenevyys: molemmissa esiintyy tarpeiden, toiveiden ja fantasioiden sävyttämää suuntautumista kohti objektia, joka suotuisassa tapauksessa antaa uuden, tyydyttävän muodon jäsentymättömälle kokemukselle, ja voimistaa olemassaolon tunnetta. Hoivaaja ja teos eivät kuitenkaan ole täysin subjektin kontrollin alaisia objekteja. Ne voivat myös olla reagoimattomia, reagoita epätydyttävästi tai yllättävästi, tai olla vastahankaisia – ne siis ”elävät omaa elämäänsä”.

Kokemuksellisesta näkökulmasta tätä voidaan luonnehtia siten, että hoivaaja ja teos ovat yhtä lailla

osa sekä psyykkistä todellisuutta (toisin sanoen omissa vaikutuspiirissä, ja tässä mielessä osa itseä) että konkreettista, objektiivista todellisuutta. Toinen kokemuksellinen yhtäläisyys liittyy peilaamisen onnistumiseen: kun objekti tyydyttävästi vastaa psyykkistä todellisuutta, sekä vauva että taiteilija tuntevat harmoniaa ja resonanssia. Kiteytetysti voimme siis todeta, että samalla tavalla kuin vauva etsii kokemukselleen muotoa hoivaajistaan, myös taiteilija voi etsiä sitä omista luovista tuotoksistaan. Hän projisoi tekeillä olevaan teokseen ainesta omasta kokemusmaailmastaan ja pyrkii työstämään tätä niin, että se peilautuisi takaisin mahdollisimman osuvassa ja tyydyttävässä muodossa. Lopulta luotu objekti realisoi jotain olennaista subjektin psyykkisestä todellisuudesta ja parhaimmalla tapauksella vahvistaa, jäsentää ja elävöittää olemassaolon kokemusta sekä ruokkii merkityksellisyyden ja mielekkyyden tunteita.

Vaikka varhaisen luovuuden ja taiteellisen luovuuden välillä on edellä esitettyjä yhteneväisyyksiä, on niiden välillä myös useita merkittäviä eroja. Siinä missä vauva on käytännössä täysin hoitajansa armoilla, taiteilija voi suoraviivaisemmin kontrolloida teostaan ja muokata sitä oman mielensä mukaisesti (vaikka ei tässä koskaan täysin onnistuisikaan). Lisäksi taiteen tekeminen on hyvin sofistikoitunut prosessi, joka vaatii – ja johon väistämättä sisältyy – sellaisia kehollisia ja mentaalaisia toimintoja, joihin vauva ei vielä kykene. Vaikka tärkeitä eroja on useita muitakin, jo näiden huomioiden valossa on selvää, että taiteellisen luovuuden yksioikoinen palauttaminen varhaislapsuuden objektiivisuuteen on epäuskottavaa.

Olemme edellä tarkastelleet taiteellisen luovuuden kehityksellisiä juuria yksinomaan vauvan ja hoivaajan välisen suhteen valossa. Taiteellista luovuutta on usein lähestytty myös transitionaali-ilmiöiden näkökulmasta²⁶. Winnicottin mukaan lapsen ensimmäinen transitionaaliobjekti toimii myöhempien taiteellisten objektien kantamuotona. Kun yksittäinen varhainen transitionaaliobjekti on täyttänyt ikäkauteen liittyvän tehtävänsä turvan antajana, se menettää sille varatun psyykkisen latauksensa ja erityismerkityksensä. Tässä vaiheessa on jo kuitenkin tapahtunut ratkaiseva kehityksellinen käänne: transitionaaliobjektin psykologisen korvikefunktion mahdollistanut (alustava) kyky symbolinmuodostukseen ulottuu vähitellen koskemaan laajempaa yhteistä todellisuutta – myös taidetta ja taiteen tekemisen kulttuuria. Tästä näkökulmasta sekä transitionaaliobjektit että taideobjektit mahdollistavat siirtymän sellaiseen kokemukselliseen tilaan, jossa psyykinen ja objektiivinen todellisuus limittyvät erityisen elävällä ja mielekkäällä tavalla. Toisin sanoen molemmat ovat sekä reaali maailmaan kuuluvia objekteja että symbolisia, subjektiivisen psyykkisen todellisuuden kyllästämiä objekteja, jotka kannattelevat, säätelevät, ja muuntavat yksilön kokemusmaailmaa.

Edellisen pohjalta voimmekin esittää, että sisäistämme jo varhain ne vuorovaikutusmekanismit, joiden

kautta luovuutemme toteutuu ja kokemuksemme mielekkäästä olemassaolosta voimistuu. Kyseessä on kehityksellinen jatkumo, jossa varhaiset luovuuden kokemukset kerrostuvat ja mahdollistavat uusia luovuuden muotoja. Psykoanalyttisemmin ilmaistuna voidaan olettaa, että varhaiset hoivaobjektit, transitionaaliobjektit ja myöhemmät taiteelliset objektit linkittyvät toisiinsa *transferenssisuhteiden* kautta. Tämä tarkoittaa sitä, että taiteellisessa luomisprosessissa voi esiintyä, ja siinä voidaan näin ollen käsitellä, myös varhaisempiin ja ehkä aivan ensimmäisiin objektisuhteisiin liittyviä kokemuksia.²⁷

Taiteellisen luomisprosessin liittyminen aikaisempiin objektisuhteisiin ei tältä osin ole eksplisiittistä, vaan kytkös on pääosin tiedostamaton. Lisäksi taiteelliseen luomiseen (kuten luomiseen ylipäätään) kuuluvan mielihyvän voidaan olettaa kumpuavan osittain tästä tiedostamattomasta kytköksestä. Lopulta, vaikka näin olisikin, on tärkeä varoa esittämästä tältä pohjalta redusoivia, yksinkertaistavia ja oletetusti universaalisti päteviä selityksiä taiteellisesta luovuudesta. Tosiasia on, että eri taitelajissa luovuus toteutuu eri tavoin, eivätkä taiteilijat luo teoksiaan samalla tavalla tai samoista lähtökohdista edes yksittäisen taitelajin puitteissa. Hienovaraisen analyysin tulisi siis tunnistaa paitsi luovuuden yksilökehityksen kompleksisuus myös taiteen ja taiteilijoiden moni-ilmeisyys.

Johtopäätökset

Winnicottin ajatukset luovuuden kehityksestä voidaan kiteyttää seuraavasti. Lähtökohtaisesti lapsi on avuton eikä kykene itse täyttämään omia perustavimpia ja alituisimpia toiveitaan. Hoivaympäristö täyttää lapsen tarpeita ja kannattelee tämän impulsseja riittävällä tavalla, mikä toistuessaan tuottaa ja vakiinnuttaa lapselle varhaisimman ja perustavimman luovuuden kokemuksen. Lapsi kasvaa hiljalleen ulos illuusiosta, että hoivaympäristö on kaikkien hänen tarpeittensa määrittämä, siis yksinomaan olemassa häntä varten. Sikäli kuin illuusiosta vieroittaminen toteutuu jotakuinkin lapsentahtisesti, kehittyvä lapsi mukautuu hiljalleen ajatukseen ympäröivän maailman objektiivisuudesta (siis ajatukseen siitä, että maailma *ei* ole yksinomaan hänen tarpeittensa määrittämä) kuitenkin vieraantumatta luovasta peruskokemuksestaan. Näin ympäristö jäsentyy kehittyvälle lapselle pysyvämmiin jonakin sellaisena, joka on *myös* hänen tarpeitaan huomioon ottava, *myös* häntä varten, *myös* hänen vaikutuspiirissään – ja siten jotain, jonka suhteen lapsi tuntee olevansa vaikuttava eli todellinen. Tässä merkityksessä luovuus on alusta alkaen itsen etsimistä.

Luovan kokemuksen kantamuoto – luovuus suhteessa hoivaympäristöön – laajentuu hiljalleen. Se näkyy ensin siinä, miten lapsi luo transitionaaliobjekteja, joita hän itse pystyy manipuloimaan. Se ilmenee selvästi lapsen leikissä ja kehittyvässä symbolinmuodostuksessa. Tuonempana se näyttäytyy siinä, miten kehittyvä lapsi

omaksuu (toisin sanoen ottaa *myös* omakseen) kulttuuria, perinteitä ja tapoja. Vaikka luovien kykyjen toteutuminen on yksilökohtaista, joutuu kukin yksilö työskentelemään saman perustavan huolen tai haasteen kanssa: miten säilyttää kokemus itsestä ja omasta olemassaolosta maailmaan vaikuttavana (ja tässä mielessä todellisena), jos maailma tarjoutuu jonakin valmiina? Winnicottin mukaan kehittyvä lapsi säilyttää luovutensa – ja siten elinvoimaisen olemassaolon tunteensa – muodostamalla ulkoa omaksuttavista asioista (kielestä, kulttuurista ja niin edelleen) itselle mielekkään muunnelmansa.

Kuten jokainen lapsi ja aikuinen, myös jokainen taiteilija käsittelee mainittua huolta tai haastetta omalla tavallaan. Taiteilija ei aloita tyhjästä: hänellä on käytössään valmiiksi olemassa olevat materiaalit, opitut tekniikat ja moninainen perinne, ja hän tekee niistä oman muunnelmansa. Taiteen tekeminen on pitkälle kehittynyt ja erikoistunut luovan elämisen muoto, joka parhaimmillaan elävöittää, todellistaa ja tukee tekijäänsä. Olemme esittäneet, että Winnicottin ajattelussa riittävän hyvän hoivaympäristö kannattelee varhaista luovuutta, mikä puolestaan mahdollistaa myöhemmät, kehittyneemmät luovuuden muodot. Tämän lisäksi olemme korostaneet useita yhteneväisyyksiä luovuuden varhaismuotojen ja taiteellisen luovuuden välillä. Ennen kaikkea, molemmissa on nähtävissä pyrkimys olemassaolon ja itseyden tunteen voimistamiseen ja vakiinnuttamiseen. Tässä mielessä niillä on rakenteellisesti yhteneväinen motivaatio, päämäärä ja funktio.

Nostamalla esiin funktionaalisia, motivationaalisia ja teleologisia yhtymäkohtia olemme korostaneet, että varhaisten luovuuskokemusten ja taiteellisen luovuuden suhteessa ei ole kyse pelkästä eriaikaisten luovien pyrkimysten välisestä muodollisesta analogisuudesta. Luovuuden varhaisemmat muodot ja toteutumistavat rakentavat edellytykset uusille luovuuden muodoille, näistä jokainen taas uusille, ja niin edelleen. Näin luovuuden (toteutumis)alue laajenee ja haarautuu kuin puu. Luovuuden varhaisimmat muodot voidaan tulkita luovuuden kantamuotona, ensimmäisinä kokemuksina, joissa luovat prosessit – ja siten subjekti spontaaniudessaan – saavat elintilaa.

Vaikka myöhemmät luovuuden muodot perustuvat aikaisemmille, ja ovat niille jatkumoa, kompleksisuudesta johtuen kehittyneemmistä luovuuden muodoista ei silti voi välttämättä kääntäen päätellä mitään absoluuttista luovuuden varhaisimmista toteutumisista tai estymistä. Vaikka luovuuden varhaismuotojen suhteesta taiteelliseen luovuuteen voidaan puhua ”vaikutuksen” käsitteellä, kyse ei ole lineaarisesta kausaatiosta tai reduktiivisesta suhteesta, vaan kompleksisesta ja haaroittuvasta kerrostumisesta. Eri aikoina yksilö toteuttaa luovaa pyrkimystä eri tavoin, eri muodoissa ja eri sisältöjen kautta, ja yhtä toteutumistapaa ei voi suoraan johtaa toisesta. Kaiken kaikkiaan haluamme siis puolustaa kantaa, jonka mukaan suhde on monitahoinen ja monitasoinen – ei homogeeninen.²⁸

Viitteet

- 1 Esim. Honneth 2001; Nussbaum 2006; Harcourt 2018.
- 2 Ks. Freud 1992, 516.
- 3 Ks. Enckell 2017, 77.
- 4 Winnicott 1971, 90. Kaikki tämän artikkelin suomennokset ovat kirjoittajien omia.
- 5 Winnicott 1971, 89.
- 6 Winnicott 1986, 43–44, 49.
- 7 Winnicott 1971, 87; Winnicott 1986, 41.
- 8 Winnicott 1971, 87; Winnicott 1986, 39, 41, 49.
- 9 Esim. Tähkä 2001, 113.
- 10 Winnicott 1965, 181.
- 11 Psykoanalyttisessa perinteessä eri koulukunnat ovat painottaneet tämän kyvyn kehittymistä eri tavoin. Winnicott kritisoi esimerkiksi freudilaisia ja kleinilaisia siitä, että he ohittavat hoivaympäristön keskeisen merkityksen ja lapsen lähtökohtaisen riippuvaisuuden. ”Jos riippuvaisuus todella tarkoittaa riippuvaisuutta, niin yksittäisen vauvan kehityshistoria ei ole yksin tuon vauvan kehityshistoriaa. Analyysiin täytyy sisällyttää myös ympäristöllinen hoiva, joka

- joko vastaa vauvan tarpeisiin tai epäönistuu siinä” (Winnicott 1971, 95).
- 12 Winnicott 1971, 15, 191.
- 13 Kohut 1971, 26–27; Taipale 2017, 160–170.
- 14 Winnicott 1971, 187.
- 15 Winnicott 1986, 46.
- 16 Winnicott 1986, 40.
- 17 Winnicott nimittää ”primääriksi luovuudeksi” kokemusta, jossa todellisuus mukautuu lapsen haluihin, toiveisiin ja impulsseihin (esim. Winnicott 1971, 8, 15, Winnicott 1989, 420). Termin ”primääri” voi ymmärtää kahdella eri tavalla, eikä aina ole selvää kumpaa Winnicott tarkoittaa. Toisinaan Winnicott näyttää ajattelevan, että ”primääri luovuus” on yksinomaan tietyn kehitysvaiheen asia: se on jotain mikä toteutuu varhaislapsuudessa ja jätetään sen jälkeen taakse. Toisaalta ”primääri luovuus” voidaan tulkita ulottuvuutena tai funktiona, jota kannamme mukana myös aikuisuudessa eräänlaisena tiedostamattomana alarakenteena.
- 18 Winnicott 1971, 93–95.
- 19 Winnicott 1971, 73.
- 20 Winnicott 1971, 72–76, 157–158.

- 21 Winnicott 1971, 73.
- 22 Ks. Winnicottin kirje; Rodman & Winnicott 1987, 124.
- 23 Winnicott 1971, 153–154.
- 24 Samaa ajatusta ovat kehittäneet eteenpäin mm. Wright 2009 ja Townsend 2019.
- 25 Ks. myös Hagman 2005; Wright 2009; Townsend 2019.
- 26 Fuller 1980; Spitz 1985; Wright 2009.
- 27 Transferenssin käsitteestä, ks. Taipale 2015.
- 28 Haluamme kiittää *Vuorovaikutus ja rajankäynti* -hankkeen jäseniä Sanna Tirkkosta, Heidi Fastia, Petra Nyman-Salosta ja Tiia-Mari Hovilaa erinomaisista korjaus- ja täydennys ehdotuksista artikkelin aikaisempaan versioon. Olemme kiitoksen velkaa myös Suomen psykoanalyttisen yhdistyksen tutkijakonsortiolle, jossa esittelimme artikkelin ideoita keväällä 2019. Tahdomme myös kiittää artikkelin anonyymeja arvioitsijoita hyvistä kehitysehdotuksista. Koneen säätöä kiitämme taloudellisesta tuesta.

Kirjallisuus

- Enckell, Henrik, Usko, todellisuus ja psykoanalyysi. Teoksessa *Elämän peruskysymykset – Anssi Peräkylän 60-vuotisjuhlakirja*. Toim. Melisa Stevanovic, Liisa Voutilainen ja Elina Weiste. Helsingin yliopisto, Helsinki 2017.
- Freud, Sigmund, *Unien tulkinta*. (Die Traumdeutung, 1900). Suom. Erkki Puranen. Gummerus, Jyväskylä 1992.
- Fuller, Peter, *Art and Psychoanalysis*. Writers and Readers Publishing Cooperative, London 1980.
- Hagman, George, *Aesthetic Experience. Beauty, Creativity, and the Search for the Ideal*. Rodopi, Amsterdam 2005.
- Harcourt, Edward, Madness, Badness and Immaturity: Some Conceptual Issues in Psychoanalysis and Psychotherapy. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, Vol. 25, No. 2, 2018, 123–136.
- Honneth, Axel, *Invisibility. On the Epistemology of Recognition*. *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volu-*

- mes*, 75, 2001, 111–139.
- Kohut, Heinz, *The Analysis of the Self. A Systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorder*. The University of Chicago Press, Chicago & London 1971.
- Nussbaum, Martha, Winnicott on the Surprises of the Self. *The Massachusetts Review*, Vol. 47, No. 2, 2006, 375–393.
- Rodman, Robert & Winnicott, Donald, *The Spontaneous Gesture. Selected Letters of D. W. Winnicott*. Routledge, New York 1987.
- Spitz, Ellen H., *Art and Psyche. A Study in Psychoanalysis and Aesthetics*. Yale University Press, New Haven, CT 1985.
- Taipale, Joonas, The Anachronous Other: Empathy and Transference in Early Phenomenology and Psychoanalysis. *Studia Phaenomenologica*. Vol. XV, 2015, 331–348.
- Taipale, Joonas, The Pain of Granting Otherness. Interoception and the Differentiation of the Object. *Gestalt Theory. An International Multidisciplinary Journal*. Vol. 39, No. 2–3, 2017, 155–174.
- Townsend, Patricia, *Creative States of Mind: Psychoanalysis & the Artist's Process*. Routledge, London and New York 2019.
- Tähkä, Veikko, *Mielen rakentuminen ja psykoanalyttinen hoitaminen*. WSOY, Helsinki 2001.
- Winnicott, Donald W., *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*. International Universities Press, New York, NY 1965.
- Winnicott, Donald W., *Playing and Reality*. Routledge, London 1971.
- Winnicott, Donald W., *Home Is Where We Start From*. Penguin Books, London 1986.
- Winnicott, Donald W., *Psycho-Analytic Explorations*. Toim. by Claire Winnicott, Ray Shephard & Madeleine Davis. Karnac, London 1989.
- Wright, Kenneth, *Mirroring and Attunement: Self-realization in Psychoanalysis and Art*. Routledge, London and New York 2009.